

NÉPSZOKÁSOK MINT KOLLEKTÍV ÉN-REPREZENTÁCIÓK

(A jogi népszokás-kutatás lehetséges többlet-üzenetéről)

VARGA Csaba
professor emeritus (PPKE JÁK)

Feleségem unokabátyja volt a szolnoki Damjanich János Múzeum kiváló társadalom-
néprajzosa, Szabó László (1939–2012),¹ akivel úgyszólván csak elköteleződése saját
élményeiről, a népélet-kutatásról lehetett beszélgetnünk. Ha már ő uralta a témát,
én abban provokáltam mindig: meddig uralg még tudományában a mindent kereső,
kézbe vevő, leíró és begyűjtő tücsök-magatartás? És mikor kezdődik végre már teore-
tikus oroszlánkörmeik mutogatása? Annak felfejtéséért, hogy az egész összegyűjtött
anyag, mégis, mit *jelent*? Mi az üzenete azokról, akik termékeikben megörökítődtek?
Hiszen beláthattam magam is: ma még az előbbivel kell kezdeni, hogy majdan az
utóbbi is elérkezhessek; de a ma feladatának még oly szükséges éthosza sem kiseb-
bítheti annak igazságát, hogy csupán útul szolgál, eszközt képez az utóbbihoz, mint
célhoz.

Erről fogok szólni most tárgyunkban, a fenti címtől leírtan, a rokonszenvező kí-
vülálló bátortalan bátorságával, miközben fugálisan visszaidéződnek majd e fejtege-
tésekben pontosan azok a megfontolások, amikről egy korábbi alkalommal, s éppen a
fentieket bevezető témakörben,² már szólottam.

1. Elő-élmények

Amikor a kommunizmus összeomlása után a Miniszterelnöki Tanácsadó Testületben
megkíséreltünk egy új nemzetépítő indulásban gondolkodni, egyszerre nemzetstraté-

¹ Vö. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-1425.html> .

² Ld. VARGA Csaba: Jogelmélet – jogi néprajz, avagy a népszokásvizsgálatok teoretikus hozadéka. *Társadalomkutatás*, 2008/3. 275–298.; ill. Jogi néprajz – az elméleti jogi gondolkodás nézőpontjából. (A jogi népszokásvizsgálatok lehetséges teoretikus hozadékaról.) In: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – Jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. [ELTE Jogi Kari Tudomány 1] Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 26–46.

giában és nemzetbiztonság kívánatosságában, számomra az egyik *első*, megválaszolatlan és csaknem megválaszolhatatlan kérdéssor így hangzott: *Honnan? Mivel? Hová?* S itt a „mivel?” kérdésén – azén, hogy mi van a tarsolyunkban, mekkora az erőnk és elszántságunk, mik az eszméink s azokhoz rendelkezhetően miféle eszközöket mozgósíthatunk – legalább akkora hangsúly volt, mint közbefogó társain. Mivel az utolsó fél évszázad irodalmában nemigen találkoztam még csak ezzel birkózó megközelítéssel sem, akkori vitáinkban pusztán ennyit rögzíthettünk:

- van mit becsülnünk a tőlünk keletre és dél-keletre található (valahai szovjet, román és bolgár, sőt albán, az akkor divatos közfelfogás szerint valamelyest retardáltként úgyszólván lesajnált) népeken, hiszen náluk még az ősiségből máig él egyfajta *közösségi* érzület, *szolidaritás*-érzés, amit a büszke Nyugaton már rég felfalt narcisztikus atomizáltságuk, mindentől és mindenkitől elidegenedett, természetellenessé növelt individualizmusuk;³
- magunkról pedig efféle kincsként csak a „*mint a búza...*” magyar paraszti mentalitása említhető: ha vihar jó, behajlik, de utána kiegyenesedik – bizonyára nem másból származtathatóan, mint távolkeleti gyökérzetünk csaknem genetikai kódolt emlékéből.

Nos, az előbbiből kellene átplántálnunk, az utóbbiból pedig erősítenünk, hiszen – véltük már akkor – *A Nyugat alkonya*⁴ tényleges bekövetkezése bármikor imminens lehet (hiszen a történelem tanúsága szerint a bukást vagy előszelét leggyakrabban pontosan az azt átélő nem szokta a maga horderejében érzékelni), s ha ilyen módon az, amire Szent István óta (és túlságosan is gyakran viszonzatlanul) tapasztottuk magunkat, megroppan, egy ilyesféle vagy más kataklizmából a legjobb – bár talán minimális – eséllyel csakis keleti gyökereink újraélesztett ösztönösségével menekedhetünk.

A Testület tágabbi baráti köréből megismerten – *második* élmény – volt ott egy barátunk, Szabados György (1939–2011) orvos, a zene és a lélek újfajta mélységein munkáló zongoraművész,⁵ ki heti tágabb körű megbeszéléseinkre bejáratosan nem egyszer a világgal való szerves azonosságunkat a kínai hagyomány egység-

³ Rácsodálkozásom a Nyugatnak a sajtóból meg nem ismerhető való mentalitás-világára akkor vette drámai kezdetét, amikor életemben először sikerült végre az angol-gyökerű ún. fejlett civilizációt meg tapasztalnom. Meghívattatva Ausztrália Nemzeti Egyetemére az 1980-es évek elején adta megélnem: az egyéni önzés bármiféle (akár szakszervezeti) összefogást elsorvaszt; a magatartási kötelezettségek kimerítő szerződéseire redukálódott házasságok jogértelmezési viszályokban vergődve rendre válásban végződnek; a gyermeknek addig van szüleje, míg tetszőleges korban hivatalosan is el nem „válk” családjától; a felnőtt gyermeknek pedig legfeljebb a karácsonyi ünnepkörben illik érdemesíteni pár perces semmitmondó telefonbeszélgetésre felmenőit. Ld. VARGA Csaba: Szerencsés társadalom? I–II. rész. *Új Tükör*, 1988/29. 42., valamint 1988/30. 42., újranyomva in: VARGA Csaba: *Jogállami átmenetünk. Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések*. [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei 5] Budapest, [AKAPrint], 1998., ld. <http://mek.oszk.hu/14700/14759/>, 215–223.

⁴ OSWALD SPENGLER: *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. Wien–Leipzig, Wilhelm Braumüller, 1918. xvi+639.; ill. *A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai*. (Ford. Csejtei Imre – Juhász Anikó) I–II. k. Budapest, Európa, 1994.

⁵ Ld. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Szabados_György_\(zongoraművész\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Szabados_György_(zongoraművész)) és mindenekelőtt <http://gyorgy-szabados.com/>

tudatával példázta. A jól ismert történet szerint a császár álruhában járja birodalmát s hallgatja a nép énekét – úgy (bár tudatosabban), mint ahogyan *legendarium*ában a velencei bencés szerzetesből magyar mártírrá lett püspök kérdez rá az alvóhelyére behangzó szolgálóasszonyi éneke: „Hallod-e [...] a magyarok szimfóniáját, miképpen hangzik?”⁶ –, mert a régi idők bölcsességéből mindenki tudja: ha ez megváltozik, úgy akár népvihar, pusztító forgószél előjele is lehet; jobb tehát a köznép köznapi reakcióira ügyelve mindenkor résen lenni.⁷ Vagyis mindannyian hozott tulajdonságainkkal élünk, amik ugyanakkor környezetünkkel egységben, a bennünket ért kihívásokra adott saját válaszokban edződnek önnön világunkkal egyg. S ha válaszút előtt állunk, úgy legelsőbbben is magunkat, saját adottságainkat kell erősíteni, tovább növesztelnünk, mert ez az, ami egyszerre szervességünk és a bajban végső támaszunk. Nos, az embernek a környező teljes világgal való efféle közvetlen egységét, magának az embernek a természetben s a természettel való szervességét s szervezősültségét⁸ a későbbi fejlődésben megvalósuló (s leginkább a mesterséges intézményépítések sorában tetet öltő) artificialitás ugyan – ami a Kelettel szemben mindenekelőtt a Nyugat jegye lett – közvetettebbé teheti, de el nem tüntetheti. Mindig az ember teremtett világa, a második természet omlik előbb össze, s csak utána kerül végső létr próbára maga az ember.

A „mivel?” kérdése tehát változatlanul aktuális.

Ezért említendő erre rímelő *harmadik* élményként a kovásznai Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület egyik nemrég konferenciájára készített beszámoló, amit a hozzáférhető irodalomból konstruáltam ősnépeink jogszemléletéről.⁹ Ebben ti. minden egyes jelzés, ami ennek valamely tényleg fontos tulajdonságára utalt, éppen ősnépeink jogszemléletének határozott differenciáltságáról, igényes mélyszerkezetben történt kimunkáltságáról, az éppen találkozott változó állapotoknak s kihívásoknak való gyors megfeleléséről tanúskodott. Azaz viszonylagos, de strukturált dinamizmusának a gyökereként éppenséggel arról, hogy nomád viszonyaik milyen variabilitást sejtettek és miféle közvetlenségű tanulási és adaptációs folyamatokat váltottak/kényszerítettek ki. Ráadásul egy tanulmányozhatóként megmaradt példából kiderült, hogy

⁶ Szent Gellért püspök ún. Nagy Legendája: <http://www.ehumana.hu/arpad/szoveg/eg08-1.htm>

⁷ SZABADOS György: Hamvas Béla és a zene. (Előadás Százhalombattán.) Új Forrás, 2004/10. <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00100/041019.htm> : „[A] régi Kínai Császárság úgy működött, hogy többek között a zeneelemzés, a népzene, az élő népzene elemzése mentén a császári rendelkezések elébe mentek azoknak az egzisztenciális és közhangulati dolgoknak, amelyek kívánságként, elégedetlenségként, akármi formában a nép körében megjelentek, és így gyorsan rövidre lett zárva ez a kör.”

⁸ A civilizálás mint az ösztönlet visszaszorítása túlzásaitól óv például David JONAS – Doris KLEIN: *Man-child. A Study of the Infantilization of Man*. New York, etc., McGraw–Hill Book Company, 1970. xvi+362. A pszichiáter professzor páros ti. a fejlődést olyan *regresszivitásban* – ld. pl. <https://www.kirkusreviews.com/book-reviews/david-doris-klein-jonas/man-child/> – látja, mely, ha teljessé válik, az ember a saját adottságaiból kiürül, esetleges krízis- vagy pánikhelyzetben pedig végleg védtelenné válik, merthogy – immár csakis mesterségesen felépített tulajdonságokkal bírván – elveszítette az élő világhoz fűző egyetlen természetes kapcsolódását.

⁹ VARGA Csaba: Ősnépeink jogszemlélete. *Hitel*, 2015/11. 83–96. & <http://www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/17-varga.pdf> és In: FERENCZÉ SZŐCS Éva – GAZDA József – SZABÓ Etelka (szerk.): *Kőrösi Csoma Sándor – Nyomok az időben. Eurázsiai civilizációs rétegek*. [Kőrösi Csoma Sándor 22] Kovászna, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 2016. 476–494.

mennyire összetett válaszokat kínálóan nemes, értékeltű, mélységesen humanizált, s még technikai értelemben is komplex, kiegyensúlyozott, sőt visszajelzési lehetőségekben gazdagon visszacsatolt volt/lehetett a szokásként fennmaradt joguk.¹⁰ Nos, azóta, hogy világméretben ritka gazdagságú népmítológia-, népmonda-, népmese-, néptánc-, néptánc- és népzene-anyagunk mögöttes üzenetének feltárása akár szépirodalmi rekonstrukcióként például egy Tömörkény István (1866–1917)¹¹ ihlettségében, akár a szigorúan ethnografikus tudományosság gigászi elődei nyomán például egy Berze Nagy János (1889–1946)¹² fáradhatatlanságában elindult, az egyes feldolgozásokban folyvást olyan jelzésekkel találkozunk, amik joggal vehetik fel bennünk a kérdést: vajon nem *ezek és ilyenek* a mi legsajátabb, egyszerűsített modern, mai, éppen követésre/folytatásra/erősítésre érdemes eszményeink is?

2. A jog matériája

Ha a jog voltaképpeniségére rákérdezünk, alapmivoltát illetően legelőbb az *autopoiesis* működési szerkezete kell eszünkbe jusson. Merthogy lényege egyfelől egy rendszer-

¹⁰ Abdumalik NYSANBAYEV: *Kazakhstan. Cultural Inheritance and Social Transformation*. [Kazakh Philosophical Studies I / Cultural Heritage and Contemporary Change Series IIIC, Central Asia Volume 2] Washington, D.C., Council for Research in Values and Philosophy, 2004. viii+236. általában és különösen II. fejezet: »Common Law Philosophy of the Kazakhs: Potentials for Democracy« in <http://www.crvp.org/book/Series03/IIIC-2/chap-2.htm>. Eszerint „a nomádok valamiféle kentaurok lettek, az egyéniségből fakadó önérvényesítés s a közösségiség érdekes vegyületei, ami a hallgatólagosan egyidejűleg bennük rejlő személyes tudatosságban és klán-tudatban gyökerezhetett [...]. A kazakh szabadságérzetet a rabszolgaság és az önkényuralom hiányában nyilvánul meg, az asszonyok nem csekély szabadságában és egyenlőségében, a bárki iránti tiszteletteljes magatartásban és a tekintélyek előtti szolgáló hódoltság elutasításában. [...] Mert a] sztyeppe nomád demokráciáját [...] kölcsönös engedmények és érdekiegyensúlyok jellemzik, [...] amiben az igazi emberség jeleként veszik, ha valaki elismeri a saját vereségét, ilyen vagy olyan ügyben békenyugváshoz folyamodik, és képes a konfliktust újramegbeszéléssel feloldani. A kazakhok feltehetően ezért társítják az emberi nemességet az arra való készséggel, mint az önfeláldozás, az érzelemkitörések elfojtása, az átlagos napi életrendbe történő beilleszkedés, az önmérséklet, a mértékletesség kerülése, a kötelmek tiszteletben tartása, és a felelősségvállalás. [...] Egy ilyen közegben [...] nem más lesz a [hatalmi] igénytel (k) politikai akarata »elismerési aktusának« a bizonyítéka, mint a közösségi elismerés, a tekintély legitimációs formájaként. [...] Összefoglalásképpen tehát {...} a] keleti civilizáció fő értéke a stabilitás, míg a nyugatié a dinamizmus.” [“nomad turns into some »centaur«—an amazing mix of individualism and corporativism, originating from the personal-clan consciousness implicitly inherent in him” “The Kazakh love for freedom revealed itself in the absence of slavery and despotism, in a comparative liberty and equality of women, in a respectful attitude to a person and absence of servile worship of authorities.” “nomadic democracy in the Steppe” “orientation toward compromise and political balance” “acknowledging one’s own defeat, to making a truce or solving conflicts only by exchange of opinions on this or that issue is seen as a sign of true humanity. Probably, therefore Kazakhs associate nobility with readiness for self-sacrifice, taming of one’s own emotions, daily behaviour in accordance with common norms of life, with self-restraint, a sense of measure, obligingness and liability.” “public recognition is evidence of »the act of recognition« of the political will of the claimant as the form legitimization of authority.” “The main value of eastern civilization is stability, of the western is dynamism.”]

¹¹ Ld. pl. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: A népi jogtudat Tömörkény István műveiben. *Ethnographia*, 1970/2–4. 421–429.

¹² Ld. https://hu.wikipedia.org/wiki/Berze_Nagy_János

tani értelemben vett *nyitottság* – feldolgozásra, és így egyben tanulásra s tapasztalatszerzésre; és másfelől a *zárttság* – merthogy a „megkülönböztetetten jogi”¹³ a saját terrénuma számára a szelektálást maga végzi el, a saját módján maga dolgozza fel a hozzá beérkezett összes információt, miközben ezzel is folyvást finoman alakítja az ennek alapjául szolgáló saját szokásrendszerét, vagyis önnön gyakorlatát.¹⁴

Ebből adódik – éppen nyelv általi hordozottsága okán¹⁵ – az a következtetés, hogy az, ami közbeszédünkben vagy szakmai kommunikációnkban mindközönségesen „a jog”, egyfelől *nincs*, mert nem ontikusan „van”, hanem társadalmi érvényesüléséből következtetünk csupán valamiféle *fennállására*, miközben e fennállás (még ha nyelvi-leg rögzített szövegszerűségben ölt is testet) ontikusan nem jelölhet mást, mint csakis – valamikori valakik által történő – *megértést*. Márpedig az ebből adódó/nyerhető *jelentés* ismét csak végsőleg cseppfolyó, mert hermeneutikusan egyedi, folyvást alakuló, és sohasem kimerített – hiszen a jog mögött álló s a diszciplinálását célzó¹⁶ hatalmi-professionális szervezetrendszer sem vállalkozhat másra, mint hogy legfeljebb nem szűnő igyekezettel valamiféle behatárolást, elemi standardizálást, eseti divergenciákban konvergencionalitást megkíséreljen, azaz valamiféle *közös* értés közelítésére törekedjék. Másfelől és így – társadalmi szintű – végeredményében ez „a jog” mégiscsak *van*, mert valaminek a *gyakorlataként nagyban-egészsében*¹⁷ előáll. Ezért tetszik úgy, hogy társadalmilag, *makro*-szinten fennállóként számolunk véle, noha közről, egyedi működési helyzetekben vizsgálva, *mikro*-szinten már nem láthatunk egyebet, mint kaotikumot: napi szinten tömegesen születő s részben közös forrásra, részben egymásra hivatkozva előálló döntésanyag olyan egyvelegét, amiből s amiknek diszciplinálni megkísérelt halmazából valamiféle rend-szerűség mégis előáll. (Ez egyébként az *order out of chaos* gondolatának a mai kultúranropológiai működés-rendszertani magya-

¹³ Philip SELZNICK: The Sociology of Law. In: David L. SILLS (szerk.): *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Volume 9. New York, etc., MacMillan – The Free Press, 1968. 51. és köv. — kifejezése a *distinctively legal*.

¹⁴ Vö. VARGA Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái*. Jelentősen [1996/1998] átdolg. és bőv. 2. kiad. Budapest, Szent István Társulat, 2004. & <http://mek.oszk.hu/14600/14633/>, 5.3. fejezet. 289. és köv.

¹⁵ Vö. VARGA Csaba: Jog és nyelv? Gondolatok egy alapvetéshez. *Glossa Iuridica*, 2014/II. 85–100., bővített változatban VARGA Csaba: A jog nyelvi dimenziója: jog és nyelv? jog *mint* nyelv? Ontológia és episztemológia különműségéről és végső egységéről. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *A jog nyelvi dimenziója*. Prudentia Iuris 31, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2015. 11–28.; legújabbban pedig VARGA Csaba: Természet-jog? Jog? Emberi rend, emberi esendőség. *Valóság*, 2017/9. 1–11.

¹⁶ Hiszen a *disciplina* fegyelem, valamely háttérként elfogadott egységesség — *conventio* — jegyében, az angol nyelvben az ófrancia *descepline* követítésével a latin *disciplīna*, eredendően a *discipulus* [tanítvány] származékként.

¹⁷ Emlékezzünk rá, hogy ez a — Lukács kifejezésével élve meghatározatlan meghatározottságú — terminus Kelsen kritériuma volt, amikor a normatívumot, mint intellektuális képződményt, a lét relevanciájába kellett illesztenie. „A legal order is regarded as valid, if its norms are by and large effective (that is, actually applied and obeyed).” Hans KELSEN: *The Pure Theory of Law*. Trans. from the 2nd ed. Max Knight. Berkeley, University of California Press, 1967. 212., de hasonlóképpen már Hans KELSEN: Professor Stone and the Pure Theory of Law. *Stanford Law Review*, vol. 17., (1965). 1140.; az *unbestimmte Bestimmtheit* fogalmára pedig ld. Georg LUKÁCS: *Die Eigenart des Ästhetischen*. Volume I–II. Berlin – Weimar, Aufbau-Verlag, 1981. ill. *Az esztétikum sajátossága*. I–II. kötet. Ford. Eörsi István. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965. I. köt.

rázattól egyébként éppen nem idegen elve,¹⁸ ami persze – különösen a „forradalmi törvényesség” tomboló évei után – a törvényesség egysége elvileg is igencsak nehéz megteremthetéseként már Leninnél is úgyszólván utópiánizmust súroló elvi kérdésként megjelent.¹⁹)

Nos, hát akkor miért is *jogi népszokásra* koncentrálnunk? Röviden, mert az írott/alkotott jog szerzői alkotás, ami egyre kizárólagosabban tudományszerű tipizálás, elvont-fogalmiasító gondolkodás terméke. Ez okból pedig klasszikussá érett *tóposzok* soraként, mint amiket a római jogművelők már az ókorban mint egy alkatrész-katalógus elemeit sorba szedtek, rendre olyanokká lettek, mint a *Szomorú trópusok*²⁰ rész-elemei, amik a jog és az emberi szervezés kultúrtörténetében²¹ immáron nem mások, mint *arche*-típusok kombinációi. Olyasmik, mint amiknek új és új adaptációs kombinációiból magyarázza legújabb jogi fejlődéstörténet-elméletünk – Alan Watson (1933–)²²

¹⁸ Egykori, a kauzalitással egyidős newtoni világképpel megegyezően valahai társadalomfelfogásunk is – a világot teremtő és kormányzó Isten *teologicum*ának evilági ideologikus párhuzamaként – eleve rendközpontú s így normatív volt. A XIX–XX. század fordulójában a stochasztikus probabilitások általi természettudományi meghaladással az antropológia is lassan eljutott a szórt halmazok divergenciáiból folyvást szerveződő/újraszerveződő rend gondolatáig. Vagyis miszerint az élet maga rendtelenség, amit rend-törekvések hálóznak be, s ezek befolyásának éppen adott eredőjeként valamilyen rend-eszmény egy-egy vonatkozása majd így vagy úgy megvalósul. Európajogi alkalmazásában ld. VARGA Csaba: *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában.* (Magyar körkép – európai uniós összefüggésben. Az uniós tagság következményei a magyar jogrendszerre és a közigazgatásra.) [Jogfilozófiák] Budapest, Szent István Társulat, 2009. 282. & <http://mek.oszk.hu/15100/15173>, majd VARGA Csaba: *Legal Theorising – An Unrecognised Need for Practicing the European Law.* *Acta Juridica Hungarica*, vol. 50., no. 4. (2009) & in http://real-j.mtak.hu/764/1/ACTAJURIDICA_50.pdf, 415–458. & <http://www.akademiai.com/content/p35847986r2w3ww8/> & https://www.researchgate.net/publication/275758610_Legal_Theorising__An_Unrecognised_Need_for_Practicing_the_European_Law, újramyoma *The Philosophy of the Construction and Operation of European Law.* *Rivista internazionale di Filosofia del Diritto* [Roma], vol. LXXXVIII., no. 3. (2011), 313–344. ill. *The Philosophy of European Law with »Order Out of Chaos« Set-Up and Functioning.* In: *25th IVR World Congress Law, Science and Technology, Series B / No. 009/2012* <http://publikationen.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId/24867> 43.

¹⁹ Vö. VARGA Csaba: *Lenin és a forradalmi jogalkotás. Állam- és Jogtudomány*, 1970/1, 45–57., újramyoma in VARGA Csaba: *Politikum és logikum a jogban. A jog társadalomelmélete felé.* Elvek és Utak, Budapest, Magvető, 1987. & <http://mek.oszk.hu/14300/14393/>, 63–75.

²⁰ Claude LÉVI-STRAUSS: *Tristes tropiques.* Paris, Plon, [1955]. 462. ill. https://fr.wikipedia.org/wiki/Tristes_Tropiques; Örvös Lajos fordításában Budapest, Európa, 1973. 487.

²¹ Amiket a XIX. század utolsó harmadának fáradhatatlan civilizációs emlékgyűjtői – mindenekelőtt James G. FRAZER: *The Golden Bough. A Study in Comparative Religion.* vol. I–II. London, Macmillan, 1890., majd *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion.* vol. I–III. Rev. and enl. 2nd ed. London – New York, Macmillan, 1925., végül vol. I–XII. London, Macmillan, 1906–1915. {magyarul: *Az Aranyág.* Ford. Bodrogi Tibor – Bónis György. Századvég könyvtár, Budapest, Századvég, 1993. 512.}; továbbá Edward WESTERMARCK: *The Origin and Development of the Moral Ideas.* London, Macmillan, 1906. xxi+716. és William Graham SUMNER: *Folkways. A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals.* Boston, Ginn, 1906. vii+692. {magyarul: *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége.* Ford. Félix Pál. Társadalomtudományi Könyvtár, Budapest, Gondolat, 1978. 996.} – már rendszerbe szedtek.

²² [https://en.wikipedia.org/wiki/Alan_Watson_\(legal_scholar\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Alan_Watson_(legal_scholar)); vö. még VARGA Csaba: Alan Watson: *Tehetetlenség és kölcsönzés mint egyetlen jogfejlesztő tényező. Jogi Tudósító*, 1979/11–12. 4–9.,

munkásságában megtestesülten – a voltaképpeni jogtörténetet. Nos, ezzel az írott/alkotott joggal szemben a *népszokás* tapasztalati jelenség, pragmatikus probléma-megoldások tömegéből kifejecesedő gyakorlatnak a közvetlen tükre.

Ámde *mi* a népszokás? És mi, persze, maga a jog? Válaszom szerint, amennyiben hivatására tekintünk, *konfliktológia*. Hiszen emberi közösségekben *ordo*-eszményt testesít meg, s alapfeladatához híven egyeztetések, eljárászerúsítések tömegét végzi, hogy maga az ütközés, annak ellenségeskedéssé²³ fajulása elkerülhető, illetőleg lerendezhető, szabályozott – és az eredeti érzelmi vagy érdekütközéstől eltérítően semlegesített és közössé tett²⁴ – csatorná(k)ba terelhető legyen. Amely felfogásnak persze előfeltétele, hogy az életet annak lássuk, ami. Tehát nem szépelgően, egy rend-fogalomból kiinduló, a mindenkori uralkodó (isteni, majd egyre inkább emberi, tehát *volitioból* táplálkozó²⁵) normatívum szemszögéből láttatott (s egyszerűsített egy valahai *aranykor* múlt-utópizmusából merítkező, a „Mebűnhődte már e nép...” immár vezeklést rendelő sorstragédiáját²⁶ is fenyegetett), tehát békés és konfliktusmentes társadalomnak – ami valójában, véli a mai társadalomelméleti felfogás, egy halott állapot statikumának a merő kivetítése²⁷ –, hanem annak, ami élő közegként bármely valós lét sajátja: dinamikus, ellentmondásoktól feszülő, kihívások sorában alakuló; amiben maga a konfliktus sem *abusus*, tehát nem valamiféle abnormalitás, torzulás, vagy önmagában éppen rendbontás megtestesítője, hiszen maga az élet jele ez, és nem más, mint annak továbblékője.

Figyelmeztetnék itt, pontosan a népi jogszokások/szokásjogok kapcsán arra, hogy a mi jogfelfogásunk nem más, mint a jog központosított állami uralásának a terméke. Közép-európai tájaink kultúráiban pedig azé az egységesített-centralizált német államiságé, amire pontos kifejeződésű teoretikus építményt éppen Max Weber és Hans Kelsen emelt. Már pedig akkor és ott az ő apoteózisuk volt a lényeg, s Eugen Ehrlich periférikus

újnyomva in VARGA Csaba: *Jogi elméletek, jogi kultúrák. Kritikák, ismertetések a jogfilozófia és az összehasonlító jog köréből*. Jogfilozófiák, Budapest, ELTE »Összehasonlító jogi kultúrák« projektum, 1994. xix+503. & <http://mek.oszk.hu/14500/14525/>, 203–208.

²³ A cseh származású Leopold Pospíšil (1923–) hangsúlyozta pontosan ezen összefüggésben az angol *feud* fogalmiságát — vö. <http://ethnologist.info/interview/leopold-jaroslav-pospisl-2/>, valamint VARGA Csaba: Antropológiai jogelmélet? Leopold Pospíšil és a jogfejlődés összehasonlító tanulmányozása. *Állam- és Jogtudomány*, 1985/3. 528–555., újnyomva in VARGA Csaba: *A jog mint folyamat*. Osiris könyvtár: Jog, Budapest, Osiris, 1999. 430. & <http://mek.oszk.hu/14500/14510/>, 139–208. –, ami egyébként a közép-angol *feude*, a régi francia *faide/feide*, ill. az ősi felnémet *fēhida* és az óangol *fēhth* származéka.

²⁴ Ez Martti Koskenniemi (1953–) lényegi tanítása, történetesen a nemzetközi jog alapvető funkciója kapcsán; vö. https://en.wikipedia.org/wiki/Martti_Koskenniemi ill. VARGA Csaba: Koskenniemi és a nemzetközi jogi érvelés. Jogontológiai tanulmány. *Állam- és Jogtudomány*, 2016/2. 278–301. & <http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/2016-02-Varga.pdf>.

²⁵ Egész fejlődésívét tekintve mindenekelőtt a karteziánus időktől, ld. Michel VILLEY: *La formation de la pensée juridique moderne*. Quadrige, Paris, Presses Universitaires de France, 2013. 624.

²⁶ Ld. pl. egyebek közt Öze Sándor: »Bűneiért bünteti Isten a magyar népet«. *Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján*. A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványa II, Budapest, 1991. 161.

²⁷ Érdekes módon a szovjet-marxizmus megkövültségével szemben ezt éppen MAO Tse-Tung: *Az ellentmondásról*. Budapest, Szikra, 1949. 52. hangoztatta a maga idején.

népegyvelegének állítólagos élő joga aligha több, mint az istenek gazdagsága: Óperencián túli ezoterikus egzotikum, múltból itt ragadt csökevény – olyasmi, amit ha ugyan a távolból monarchikus kereten belülnek állítottak is s éppen nem semmisíthettek meg, mégis, kizárólag egy voltaképpen múltbéli (s persze mielőbb maradéktalanul oda is taszítandó), korlátozott *hic et nunc* unikalitásaként kezeltek. Némely konkrét tapasztalatát felhasználták, ha például kodifikációs előmunkálatban felhasználták; de elvi jelentőségű kihívást, tartós hatású többpólusúság-megalapozást nem érzékeltek benne. Nos, az immár akadémiai intézetbe s így velünk közös épületbe kerülő Tárkány Szücs Ernővel azért tudtam érzelmi közelségen túl szakmailag is beszélgetni, mert akkorra már kiforrott bennem,²⁸ hogy a szociologizáló amerikai *law in books* és *law in action* kettőségnek²⁹ különösen nálunk aktuálisan, de elméletileg általánosíthatóan van még egy minőségileg más, további bontásból adódó üzenete. Ti. a *law in action* oldala nem redukálható pusztán a jogalkotói témék *law in books* hatósági jogalkalmazói változataira, merthogy a jog uralásáért szakadatlan zajló versengésben, a voltaképpeni jogiság alakításában önálló összetevő a társadalom jogként folytatott gyakorlata. Nos, éppen ennek példázó feltárását végzi ma egyebek közt a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport nevével fémjelzett munkaközösség, hogy tudatosítsa: jelen van és munkál a hivatalos elfeledtettségbe taszított népi jog³⁰ – az állam hatósági jogának az árnyékában ugyan, saját körében mégis ténylegesen érvényesülő alternatívaként, mely faktualitásával egyszersmind hitelesen legitimálja is a létét.

3. Nemzetkarakterológia?

Hadd kezdjem ismét élménnyel, *negyedikként* azzal, ahogyan egy valahai diáktárs immár idegrovosként sok évtizede egy lehetséges agysérülésem diagnosztizálásakor megközelített a pécsi idegklinikán. Ti. közös barátunk, Andrásfalvy Bertalan (1931–) Baranya megye népi összetettségét illető vizsgálódásai nyomán azt kérdezte tőlem az akkor ifjú Szirmai Imre (1942–),³¹ hogy mely nemzetiséghez tartozom – merthogy mindegyiknek jellegzetesen eltérőek a pánik-reakciói. Tehát valami reánk is ragadó van, vagy lehet ilyen vagy olyan hovatarozásunk, kulturális (s egyben lélektani mintát kínáló) szocializálásunk mögött.

²⁸ Elősejteként VARGA Csaba: A jogmeghatározás néhány kérdése a szocialista jogelméletben. *Állam- és Jogtudomány*, 1967/1. 143–156. tanulmányomban, kifejezetten pedig a VARGA i. m. (1985) tanulmány-összegző részében. Ezen összetevőket három, egymást kölcsönösen metsző körben ábrázoltam, amelyből rögvest következett is, hogy (1) a versengés elvileg sohasem sem lezárt, sohasem beszélhetünk általában a jogról, hanem mindig csupán (2) inkább vagy kevésbé és (3) ilyen vagy olyan értelemben vehetőről, amely kör-komplexum minden összetevőjéről tudnunk kell, hogy (4) folyamatosan új elemek kerülnek be s régi elemek kerülnek ki az ilyen összetettségben felfogott jog köréből. Mindezek közben fogalmazódott meg — kifejezetten Tárkány Szücs Ernő problematikájára vetítetten — a VARGA Csaba: Népi jogszokástól a jogi népszokásig. *Jogtudományi Közöny*, 1981/10. 880–886., újranyomva in VARGA i. m. (1999), 125–138. dolgozatában; elemzi BOGNÁR Szabina: *A népi jogélet kutatása Magyarországon*. Néprajzi Értekezések 5, Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 2016. 18–21. és 135–137.

²⁹ Roscoe POUND: Law in Books and Law in Action. *American Law Review*, vol. 44. (1910), 12–36.

³⁰ Vö. <http://jogineprajz.hu/>

³¹ Vö. https://doktori.hu/index.php?menuid=192&sz_ID=1033 .

De hát: nemzetkarakterológia? Emlékszem, a szocializmusunkban gyakorlatilag betiltott *Mi a magyar?*³² nagyszerű és jószándékú gyűjteményére emlékezve az 1970-es években ránéztem a már a Várban székelő Országos Széchényi Könyvtár ekkor még ETO-rendszerbeli rokonságban³³ rendezett cédulakatalógusára, ahol e „reakciós” eltévelyedésnek a *hungaricum* irodalmában számos újkeletű követőjét találtam – persze másutt: Izraelben, Haifában, frissen odatért magyar zsidók önismereti konferenciázásainak a termékeiként. Nos, ilyesféle – bármiféle – esszéisztikus önmeghatározási kísérletekben miért ne lehettek volna túlzások, tévedések, olykor akár bűnök is? Merthogy másban nem voltak? Akárhogy is, önmagunk általánosító láttatásának a törekvését önmagában nem lehetetleníthetik. S amit filozofikus síkon egy Karácsony Sándor (1891–1952),³⁴ stílusértés-ként Lükő Gábor (1909–2001),³⁵ avagy a magyar régészetben László Gyula (1910–1998)³⁶ vagy Fettich Nándor (1900–1971),³⁷ illetőleg nyelvünk gondolkodásmódjának s gondolkodási stílusbeli alapjainak rekonstruálásában egy Kiss Dénes (1936–2013)³⁸ vagy Czakó Gábor (1942–)³⁹ elvégzett, az mégiscsak rólunk szól.

S ne féljünk az abszolutizáló racionalizmus-eszményű elutasításoktól. Merthogy például komoly feldolgozás, mégis zagyvaság ugyanis ama kritika túlzása, amit és ahogyan Lukács György végzett el ekkoriban *Az ész trónfosztásában*.⁴⁰ Merthogy önkifejezéseink s tűnődéseink eredményeinek java része bár – ún. *osztályfogalmak* sorában – nem bizonyítható, mégis jogos kérdésünkre válaszoló gondolati kísérlet lehet, ami talán ha nem is határozza meg, de – mint ún. *rendfogalmak* sora – láttatóan jellemezheti tárgyát.⁴¹ És egyáltalán: egyetlen valóság-tudományunk sem kimerítően racionális; kizárólag azok tudnak ilyenné válni, amik – mint a matematika vagy a geometria – a saját tárgyukat maguk hiposztazialják, vagyis tételezéseikkel maguk állítják elő.⁴²

³² Ld. SZEKFŰ Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* A Magyar Szemle könyvei, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1939. 558. & http://mtdportal.extra.hu/books/szekfu_gyula_mi_a_magyar.pdf.

³³ *Universal Decimal Classification*; vö. pl. https://hu.wikipedia.org/wiki/Egyetemes_tizedes_osztályozás.

³⁴ Vö. https://hu.wikipedia.org/wiki/Karácsony_Sándor

³⁵ Vö. https://hu.wikipedia.org/wiki/Lükő_Gábor

³⁶ Vö. [https://hu.wikipedia.org/wiki/László_Gyula_\(történész\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/László_Gyula_(történész))

³⁷ Vö. <http://arpad.btk.mta.hu/eletrajzok/98-fettich-nandor.html>

³⁸ Vö. https://hu.wikipedia.org/wiki/Kiss_Dénes

³⁹ Vö. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Czakó_Gábor_\(író\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Czakó_Gábor_(író))

⁴⁰ Georg LUKÁCS: *Die Zerstörung der Vernunft*. Berlin, Aufbau-Verlag, 1954. 692. ill. *Az ész trónfosztása. Az irracionalista filozófia kritikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954. 696.

⁴¹ A bölcséleti s a társadalomtudományok leírásainak s egyáltalán osztályozásainak zöme ilyen utóbbi fogalomalkotásra épül, amint ezt a tudományfilozófia már régen tisztázta; vö. pl. VARGA Csaba: *Theatrum legale mundi* avagy a jogrendszerek osztályozása. In: H. SZILÁGYI István – PAKSY Máté (szerk.): *Ius unum, lex multiplex. Liber Amicorum: Studia Z. Péteri dedicata. (Tanulmányok a jogösszehasonlítás, az államelmélet és a jogbölcsélet köréből)*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 219–242.; újranyomva in VARGA Csaba: *Jogfilozófia a múlt, jelen és jövő ölelésében*. [Tanulmányok] Budapest, Pázmány Press, 2018. [Sajtó alatt.] 54. jegyzet. Eszerint emberi megfigyeléseink eredményeként rengeteget tudunk, ezek esetleges logizáló meghatározása azonban mindig és legfeljebb kontextualizált, vagyis adott körre vetített megértésünket szolgálhatja – belőlük axiomalizált egyetemes elmélet aligha építhető.

⁴² Vö. VARGA Csaba: A jogtudomány természete. *MTA Law Working Papers*, 2015/24. 2–10. in http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2015_24_Varga.pdf, bővítve In: BÓDIG Máttyás – ZÓDI Zsolt (szerk.):

4. A jog nemzetkarakterológiája?

Irodalom híján, megbélyegzett múlttal⁴³ nyilvánvalóan nehéz ilyesmiről beszélni, de néhány szembeszökő megfontolás igazsága mégis adott. Ilyen mindenekelőtt maga az *ontikum* természete, mely végtelen összefüggés-egységet mutat; olyat, amelytől bármiféle polaritás idegen, hiszen a fogalmi hasítás és szembeállítás sohasem több vagy más, mint mérő emberi absztrakció artificialitása, ami maga nem része a valónak. A valóság pedig nem megszakítottóságok (*discrete* mivoltok⁴⁴) végtelen kozmosza, hanem folyvást alakuló és egymásba növekvő folyamatszerűség – csakúgy egyébként, mint ahogyan már a dworkini *chain-writing* (lánc-írás)⁴⁵ is a maga területén ugyanezt sugallja: van valaki, aki kezd ugyan, de utána a történetet sokan mások folytatják, ki-ki önmagát, vagyis teljes múltját s személyességét, és ezáltal új szempontok, új nekiindulások lehetőségét kínálva benne.

Persze itt is megjelenik a *tanulás* eleme⁴⁶ – s ezzel megoldások, technikák, eljárások átvétele, kölcsönzése –; de erre is áll, hogy nem „elemek” szerepét betöltő alkotórészek

A jogtudomány helye, szerepe és haszna. Tudományódszertani és tudományelméleti írások. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete – Opten Informatikai Kft., 2016. 77–85.; s tovább bővíve mint VARGA Csaba: A jogtudomány természete. (Komplexitás, modellértékűség: eszmények, korlátok.) *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies* [Közlösvár], vol. 5., no. 2., 2016. 309–325. & <http://acta.sapientia.ro/acta-legal/C5-2/legal52-11.pdf>.

⁴³ Ami a népszellem [*Volksgeist*] kategóriájának hányattatásában, egyenesen kálváriájában különösen szembeötlő. Ld. ehhez Friedrich Carl von SAVIGNY: *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Heidelberg, Mohr und Zimmer, 1814. 8. ill. *Of the Vocation of our Age for Legislation and Jurisprudence*. Trans. Abraham Hayward. London, Littlewood & Co., [1831]. 30., amely helyek szerint (a szerző, V.Cs. kiemelésével) a jog „erst durch Sitte und Volksglaube, dann durch Jurisprudenz erzeugt will, überall also durch *innere, stillwirkende Kräfte*, nicht durch die Willkür eines Gesetzgebers.” ill. “is first developed by custom and popular acceptance, next by judicial decisions – everywhere, therefore, by *internal silently operating powers*, not by the arbitrary will of the law-giver.” Általában ld. <https://en.wikipedia.org/wiki/Volksgeist>, jogi összefüggésekre s vitái mai aktualitásaira pedig Andrew HAMILTON: *The Volksgeist & Law*. <https://www.counter-currents.com/2011/05/savigny-the-volksgeist-and-law/>.

⁴⁴ Az angol *discrete* ófrancia közvetítéssel a latin *discernere/discrētus* származéka.

⁴⁵ Vö. pl. <http://www.booksandideas.net/Ronald-Dworkin-Law-as-Novel-Writing.html> és <http://www.nyulawreview.org/issues/volume-80-number-4/empirically-testing-dworkins-chain-novel-theory-studying-path-precedent>.

⁴⁶ Amiben a racionalitás nem az egyetlen lehetséges összetevő, hanem az ember képességeit [*facultas*] jelző adottságok összessége. Sőt, a történelem tanúsága szerint ezeknek is adott „kompozícióban” – arányban – kell fennállaniok, hiszen akár a racionalitás túlsúlya vagy kizárólagossága is úgyszólván törvényszerűen csakis az egészét illető irracionális eredményez; egyetlen példában vö. VARGA Csaba: *Joguralom? Jogmánia? Ésszerűség és anarchia határmezsgyéjén Amerikában. Valóság*, 2002/9. 1–10. & <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=326&lap=0>, újranyomva In: MOLNÁR Krisztina (szerk.): *Az év esszéi. 2003*. Budapest, Magyar Napló, 2003. 99–114., majd In: VARGA Csaba: *Jogfilozófia az ezredfordulón. Minták, kényszerek – múltban, jelenben.* [Jogfilozófiák] Budapest, Szent István Társulat, 2004. & <http://mek.oszk.hu/15100/15172>, 98–113.

adják az egésznek összképét, hanem „kompozíciójuk”,⁴⁷ s ez az, ami adott embercsoport, népesség szokásaira – adott időben és körülmények között – jellemző lehet.

A jelen felvetésben ugyanakkor mintha nem is lenne új elem. Hiszen tudományként, eredendően és igencsak sokáig úgyszólván kizárólagos feladatként a néprajz, a történelem ún. tudománya aligha csinált/csinál többet, mint hogy rögzít és ment valaha voltat, amiket leír és/vagy rekonstruál, és adatként pozitíval⁴⁸ – miközben nyilvánvaló, hogy végső céljában ezeken is, önmagán is túlmutat. Hiszen azért csináljuk mindezt, mert általuk remélünk *adalékokat* önismeretünkhöz, végső valónk, hozott örökségünk, szunnyadó késztettségünk feltárásához, azaz a *voltból* a *vanon* keresztül a *leszhez* lehetségesen vezető utak, eszközök, választások megfontolásához, s végső soron akaratelhatározással történő meghatározásához.

Igaz ugyanakkor, hogy önnön hagyományai szerint az akadémiai értelemben felfogott *tudomány* saját kritériumrendszerrel él, s ezzel az emberi tudást a maga számára homogenizálja, aminek folyamán ráadásul a természettudományok egzaktságának mintájára – ún. ‘törvények’ fennállását keresve, amik egyébként maguk sem mások, mint emberi antropomorfizáló absztrakció, vagyis egy germán típusú rendszer-keresés termékei – korlátozza tárgyát. Ebbe nyilvánvalóan nem fér bele semmiféle karakterológia. Mégis, bármiféle tudáshoz sejtéseken, töprengéseken, vállalt bizonytalanságokon keresztül vezet az út, s – jó, ha nemcsak tudjuk, de eképpen búvárkodunk is – az emberi szellem, intellektualizmusunk tartománya összehasonlíthatatlanul szélesebb körű, mint amit az akadémikusság adott időben tudományként elfogadhat. Mert mindazonáltal az emberi gondolkodás célja mégsem önmaga, s a tudomány-kritériumok együttese mint tudományos módszertan is legfeljebb az egzakt bizonyosságszerzés *know-how*-ja.⁴⁹ Vagyis gondolkodásunk tárgya mégsem az ilyen tudományos bizonyosságoktól eleve behatárolt, azaz eleve korlátozott terület, hanem a való világ maga, s ennek gondolati birtokba vétele, intellektuális feldolgozása, tipizálása és jellemzése lesz az idők folyamán az a tényező, aminek hatására – visszhatásként, reakcióként – persze a tudományok köre is fokozatosan szűkülhet vagy tágulhat.

Egy ilyen várakozás a továbbfejlődés útjaként természetszerűleg feltételezi a *comparatio* lehetőségeihez történő fordulást. A konfliktusmegelőzés, a konfliktusrendezés és konfliktusfeloldás egy-egy népjogra jellemző sajátosságai csakis egy számos mintát egymás mellett felsorakoztató közegben ütközhetnek ki, s nyilván egész népi

⁴⁷ Ezért következtethettem arra már régen – Az öncélúság önveszélyessége. Jogászprofesszor – mértékről és értékről. [Kipke Tamás interjúja.] *Új Ember*, 2004. június 20. 3. & <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2004.06.20/0302.html> –, hogy a voltaképpeni erény maga az arány – nyilvánvalóan a *megfelelő* arány.

⁴⁸ Vö. pl. – az ennek fontosságbeli elsőségére és professzionális történelemtudományi alapfeladatára utalással – MÁLYUSZ Elemér: *A magyar történettudomány*. [Bolyai Könyvek] Budapest, Bolyai Akadémia, 1942. 156. Megjegyzem, közel fél évszázada, antikvár beszerzésekor meglepett, egyenesen ledöbentett az a merev túlhangsúly, amit akkor benne láttam. Azóta magam is rájöhöttem arra, hogy az európai tudományok körében Magyarország éppenséggel soha nem járt elől a történeti forráskutatást megkönnyítő korpusz-kiadások sorában – és tudósi alázatában.

⁴⁹ Ami racionálisan végsőig megalapozott tudomány-egység mégsem építhető. *A unified science* (eddig utópikusnak bizonyult) kalandja kapcsán vö. VARGA Csaba: *Elméleti jogtudomány*. Körkép, dilemmák, útkeresések. [Tanulmányok 36.] Budapest, Pázmány Press, 2017. 166., 3. jegyzet.

jogszokás-rendszerek – rendszerek? mert nem kizárt, hogy a népi tudat időnként összefüggő s rendezett egységként lássa, netalán a tudományszerű feldolgozás is ilyenként rekonstruálja – szellemének, gyakorlati bölcsessége irányának, lélektani hevességének, mértékének és/vagy önkorlátozásának, inkább vagy kevésbé megelőzésre, jóvátételre vagy megtorlásra koncentrálásának a nagy ívű összehasonlítása szükségeltethet ahhoz, hogy egyikben-másikban sajátos jellemzőket felismerhessünk, amik pontosan úgy adódhatnak úgynevezett néplélekből – ami többnyire a közös múltban találkozott kihívásokra a közösségtől kimunkált válaszokból adottan az *ethnos* származási tudatára, ősképerre, világlátására, vagyis én-felfogására támaszkodik –, mint vallási vagy kiegészítőleg környezeti befolyásokból.

Feltehető, hogy e körben leginkább érdekes példákkal főként az európai Ázsia a volt Szovjetunió s főleg Szibéria egykori területein, valamint a Távol-kelet szolgál, hiszen itt található (élnek túl) leginkább hagyományos közösségek, amelyek még nem kiürült, mert emberjogi absztrakciókkal immár egyetemesített ember-felfogással élnek. Abban a szellemben egyébként, amelyben fogant, eredetileg az UNESCO létrehozatalának célja és éthosza is ilyesmi volt.⁵⁰ S amit pontosan ez a szervezetrendszer az utolsó háromnegyed évszázadban elvégzett, kétségtelenül nagyban hozzájárult annak tudatosításához, hogy a kultúra területén, szemben a politikai-gazdasági hatalommal, erőfölénnyel vagy tényleges alávettetéssel, nem *centrum vs. periféria* kapcsolatában gondolkodunk – habár óhatatlanul befolyásolja az, ami kétség kívül a mai nemzetközi kapcsolatoknak is alapja, egészen a mindenkori centrumtól gyakorolt egyértelmű túlsúlyos uralomig –,⁵¹ hanem mindegyiket a maga adottságaiban értékeljük. Hiszen

⁵⁰ Az UNESCO alkotmánya (1945) preambulumának a második bekezdésében említi létrejötté okaként az „ignorance of each other’s ways and lives” ill. „l’incompréhension mutuelle des peuples” jelenségét, mint a nemzetközi béke ellen ható legfőbb erőt.

⁵¹ „A nemzetközi kapcsolatokban – írja a Bertrand BADIE: *Humiliation in International Relations. A Pathology of Contemporary International Systems*. Oxford, Hart Publishing, 2017. 184. kiadói ismertetése in <https://www.bloomsburyprofessional.com/uk/humiliation-in-international-relations-9781782256199/> – egyes államok gyakran tagadják mások jogi státusát, stigmatizálják gyakorlatukat vagy éppen kultúrájukat. Mások megalázásának diplomáciai síkon történő ilyen aktusai gyakran fordulnak elő a modern diplomáciában. A [XIX. századelőben domináló] nevezetes *Concert of Europe* felbomlását követő időszakban számos klub-alapú diplomácia járatta le magát azzal, hogy távol álltak bármiféle átfogó sokoldalúságtól. Ilyesféle erőfeszítések példái közé sorolható a G7, G8, G20, sőt a P5 is. Az efféle »érintkezés-csoportok« úgy lépnek fel, mintha a kizárás, a marginalizálás hatalmával felruházott tényleges vezető intézmények lennének. Manapság hatáskukban az ilyesféle megalázási aktusok csupán a nemzetközi rendszer korlátairól és a diplomáciai hatékonyság hiányáról tanúskodnak, merthogy szabályos diplomáciai eljárásként a megalázáshoz folyamodás éppen erőteljesen erodálja a nemzetközi rendszer hatalmát. Az ilyen eljárások csakis a gyarmati múlt, a sikertelen dekolonizáció, a globalizációról eltévelyedetten alkotott vízió s a [szovjet–amerikai] két-hatalmi múlt után egy igencsak veszélyes újraépítkezés szerencsétlen vegyülései.” [„In international relations some states often deny the legal status of others, stigmatising their practices or even their culture. Such acts of deliberate humiliation at the diplomatic level are common occurrences in modern diplomacy. In the period following the breakup of the famous ‘Concert of Europe’, many kinds of club-based diplomacy have been tried, all falling short of anything like inclusive multilateralism. Examples of this effort include the G7, G8, G20 and even the P5. Such ‘contact groups’ are put forward as if they were actual ruling institutions, endowed with the power to exclude and marginalise. Today, the effect of such acts of humiliation is to reveal the international system’s limits and its lack of diplomatic effectiveness. The use of humiliation as a regular diplomatic

mindegyikük *autochton* fejlődés terméke, az emberi kultúra változatosságának példája.

A világról való tudásunk még saját generációnk életében is látványosan változik. Így leginkább szembetűnő, hogy az ősi gigász Kína nem érdekes másság immár, hanem tudásrész lett az eredetileg biokémikus Joseph Needham (1900–1995)⁵² felismerésének köszönhetően s tudományszervező erejének köszönhetően, amely ezt hét témakör huszonhét kötetében foglalta máig össze.⁵³ S míg a nagy kultúrantropológusokkal egyidőben, akik hangyaszorgalommal gyűjtötték össze az emberiség kulturális mintáit, működött egy szintén klasszikus alkotó, Albert Hermann Post (1839–1895),⁵⁴ akinek fő műve is⁵⁵ mindazonáltal elsüllyedt az olvasatlan könyvek tengerében, míg csak úgyszólván jelenünkben meg nem jelentek a jogi kultúrák *autochton*, sajátos, civilizáció-alapító képződményeiként az első feltáró monográfiák, melyek amerikai jogfilozófustól a *jurisculture* ősi kiemelkedő reprezentánsaiként,⁵⁶ spanyol jogtörténész tollából az emberiség tizennegy (s köztük magyar) „represszív” kultúrájaként,⁵⁷ végül kanadai jogi komparatistától pedig joghagyományokként (úgyszólván mint jogi mentalitásokként⁵⁸) végezték el ezek nagy ívű feldolgozását.⁵⁹

5. Összegzés

Tárkány Szücs Ernő ízig-vérig honának a szerelmese volt; s mert bőven volt tennivalója ebben, ritkán s csak szükség esetén nyúlt külhoni példához vagy folyamodott összehasonlító topikához. Mégis, bizalommal mondom, ha örökéletű lehetett volna, a továbblépés kényszerű feltételeként bizonyára ide érkezett volna meg maga is – és még inkább, ha a sors szerencséje s az ország tudománytisztelete okán lehetett volna (vagy öröklél-

action steadily erodes the power of the international system. These actions appear to be the result of a botched mixture of a colonial past, a failed decolonisation, a mistaken vision of globalisation and a very dangerous post-bipolar reconstruction.”]

⁵² Vö. https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Needham

⁵³ Cambridge e programot 1948-ban fogadta el, s a kötetek 1954 és 2004 közt jelentek meg; vö. https://en.wikipedia.org/wiki/Science_and_Civilisation_in_China.

⁵⁴ Vö. https://de.wikipedia.org/wiki/Albert_Hermann_Post

⁵⁵ Albert Hermann POST: *Grundriss des ethnologischen Jurisprudences*. Vol. I–II. Oldenburg–Leipzig, Schulze’sche Hof-Buchhandlung & A. Schwartz, 1894. & <https://archive.org/details/grundrissdereth00postgoog>. Magam e műnek kemény kötésű példányát az 1960-as évek vége felé az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének könyvtárából leselejtezett papírhulladékként vettem magamhoz, ám akkor még keserves s szűkös albréleti viszonyok között Sólyom László akkor barátnak adtam át.

⁵⁶ Gray L. DORSEY: *Jurisculture*. Vol. I: *Greece and Rome*. / Vol. II: *India*. / Vol. III: *China*. New Brunswick, New Jersey, Transaction, 1989–1993.

⁵⁷ Pl. Jesús Lalinde ABADÍA: *Las culturas represivas de la humanidad*. (H. 1945.) I: *Acat / Darma / Ching / Meecharu / Maat / Díke / Ius / Torá / Charia*. // II: *Directum / Reht / Jog / Prawo / Common law*. Ciencias Sociales 20, Zaragoza, Prensas Universitarias Zaragoza, 1992. xx+1352.

⁵⁸ Utalással Pierre Legrand kulcsterminusra: *la mentalité juridique*.

⁵⁹ H. Patrick GLENN: *Legal Traditions of the World. Sustainable Diversity in Law*. Oxford–New York, Oxford University Press, 2000. xxiv+371. [5th ed. 2004. xvi+423.]

tűség esetén lehetne ma már) saját kutatócsoportja, mely bővelkedik idegen nyelvekben és kultúrákban kompetens kutatókkal és megfelelő mélységben kiépített könyvtárral.

Úgy vélem, egy ilyen kutatási perspektíva – vagy még inkább töprengéseinkben s tünődéseinkben egy ilyen érzékenység, spektrum vagy elgondolásainkban horizont – magunkat ismét önazonosságunkban állíthatna középpontba, nem idegenül a közel évszázaddal korábbi némely nemzetkarakterológiai kísérletektől, melyeknek egyszerűsmind egyfajta megszüntetve megőrzése (*Aufhebung*) is lehetne, azon lehetőségeiben fejlesztve tovább, amelyekben többet tudunk meg az egyetlen tárgyról, magunkról, mint amiket máig érvényesen korábban feltárhattunk.⁶⁰

⁶⁰ Éthosza és hevülete okán ld. pl. POZSGAI Zsolt: *Üzen velem valaki. Tanulmányok, esszék, írások.* (Budapest, magánkiadás) 2016. 152.